

Poetic Attributes in the History of Beyhaghi: A Hidden Masterpiece

Soheil Fattahi*

Musa Parnian**

Gholamreza Salemian***

Abstract

eee āaaaaa aaa ff jjj iic atteeeeeee eee ff iic eaeeee ff Beyaag history. Poetic attributes, in addition to being an adjective as a grammatical role, also contains a poetic element including rhetorical elements such as irony, exaggeration, metaphor, synecdoche, etc. thus, leading to an artistic creation. This paper, which is descriptive-analytic and based on library resources, has attempted to examine the iiceeeee BBBBaaag rry yy ggggggggggyyyyyyyBeyaag rry.

The poetic adjective actually plays both a grammatical and an aesthetic role, that is, in addition to its logical and grammatical role; it also has an artistic finesse and efficacy tt eeig rrr ttt nce rrr dāaa'' a geeaa rrrff dūt when we say a graybeard man or a world seen man, in addition to specifying a man, gaaRaaannra aaa rrr eee a pppp cciigg exeeeeee e ei aag history contains fascinating and appealing descriptions with a poetic ascription. Beyhaghi has created vivid, dynamic and poetic images by using various descriptions which demonstrates his expertness in poetry.

Beyhaghi has used poetic elements in a variety of situations and positions. It should be noted that each of these elements may contain several rhetorical features; however, the most prominent and tangible feature is considered as the criterion for division. The naming of each of the attributes is based on its practical application and yaag rry.

Ironic attributes: Ironic poetic elements are those in which a hidden metaphor

* Ph. D Student of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran

** Associated Professor of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran
dr.mparnian@yahoo.com

*** Associated Professor of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran

Received: 06/08/2019

Accepted: 05/10/2019

lies, that is, besides being an adjective it also contains poetic images.

Metaphorical attributes: Such elements are based on simile, in which the writer shows resemblance by using an adjective.

Personification attributes: They are the elements that are associated with implicit metaphor and refers to giving the attributes of a human being to a concept or an object. The poet or writer gives spirit to non-living objects and entities and compares them with human attributes.

Synecdoche attributes: These attributes are closest to the rhetorical elements; and also involves allegorical metaphor and irony.

Sensory attributes: These attributes are derived from the five senses including sight, hearing, taste, smell and touch. It is the literary device called synesthesia.

Visual attributes: Generally speaking, attributes help the reader to visualize, and by bringing several adjectives for a noun, readers can visualize different scenes.

Emphatic attributes: The most important characteristic of this attribute is that they are used with emphasis and in fact, Beyhaghi seeks to increase the influence of an attribute.

Adverbial attributes: Another point that is worthy to mention is the poetic adverbial clauses Beyaag eeeeff a acccii.. and sometimes adverb.

A comprehensive study of the book and the high frequency of poetic attributes indicate that Beyhaghi has taken advantage of various attributes to maintain his mission as a moralist historiographer and to adhere to his role as a trusted historian. Beyhaghi uses customary attributes, thereby making his historical accounts attractive rather than fatigue to the reader, making his style unique and one of the popular works in Persian history and literature. Among the rhetorical elements, Beyhaghi has used irony to the largest extent; in addition, other poetic elements such as metaphor, personification, synecdoche, synesthesia, etc. are observed considerably in the book.

Keywords : Poetic attributes, History of Beyhaghi, Rhetorical elements.

References

- Anvari, Hosein & Ahmadi Givi, Hossein (2011). *Persian Grammar 2*, 4th ed., Tehran: Fatemi.
- Bagheri, Mehri (1373). *History of Persian Language*, 1st ed., Tehran: Amir Kabir.
- Bahar, Malekolshara (2009). *Stylistics, History of Persian Prose Writing*, 3rd ed., Tehran: Zavvar.
- Beyhaghi, Abolfazl Mohammad Ibn Hossein (2010). *The History of Beyhaghi*, 3rd

- ed., Tehran: Sokhan.
- Diches, David (2000). *Methods of Literary Criticism*, Mohammad Taghi Sadeghian and Gholamhossein Yousefi (trans.), 5th ed., Tehran: Elmi
  - Dekhoda, Ali Akbar (1395). *Amal-ol Hekam*, 1st ed., Tehran: Amirkabir.
  - Farrokhi-sistani, Ali bin Joulogh (2013). Editor Ali Abdul Rasouli, 1st ed., Tehran: Sana'i.
  - Farshidvard, Khosro (1999). *On Literature and Literary Criticism*, 2nd vol. 3rd ed., Atehran: Amir Kabir.
  - Farshidvard, Khosro (1997). "Literary and Poetic Attributes in Divan-e Hafiz", *Ashna Magazine*, 7th Year. No. 37, p. 93-107.
  - Fotouhi, Mahmoud (2011). *Stylistics. Theories. Approaches and Methods*, 1st ed., Atehran: Speech.
  - Hafiz, Khajeh Shamsuddin Mohammad (2005). *Divan Hafiz*, 4rth ed., Atehran: Honarvar.
  - Homayi, Jalaluddin (2007). *Rhetoric and Literary Crafts*, 26th ed., Tehran: Homa.
  - Hosseinpour Karizi, Ahmad (2016). "Rhetorical Value and Aesthetics of the Attribute", *Quarterly Journal of Persian Literature*, 2(7), p. 152 - 172.
  - Kazzazi, Mirjad al-Din (2014). *Expression, Aesthetics of Speech*, 11th ed., Tehran: Mad Book, Nashr publishing.
  - Meshkuhodini, Mehdi (2012). *Persian Grammar, Vocabulary and Structural Links*, 6th ed., Atehran: samt.
  - Moein, Mohammad (1992). *Persian Culture*, 1st vol. 8th ed., Atehran: Amir Kabir.
  - Molavi, Jalaluddin Mohammad Balkhi (1995). *Shams Tabrizi Supreme Court*, 2nd vol. 1st ed., Atehran: Ferdows.
  - Monzavi, Hossein (2010). *Collection of Poems*, 2nd ed., Atehran: Negah.
  - Nouraei, Elias (2012). *The Magic of Expression in Rainbow Speech*, 2nd ed., Atehran: Yar-e danesh.
  - Saadi, Sharaf-al-Din Mosleh bin Abdollah (2010). *Koliat-e Saadi*, 2nd ed., based on a copy of Mohammad Ali Foroughi. Atehran: Mansha-e danesh.
  - Same-e (Gilani), Ahmad (2007). *Writing and Editing*, 8th ed., Atehran: Samt.
  - Servat, Mansour (1364). *Dictionary of Irony*, 1st ed., Atehran: Amir Kabir.
  - Seyed Hosseini, Reza (2012). *Literary Schools*, 1st vol. 7th ed., Atehran: Negah.
  - Shamisa, Cyrus (2010). *Literary Types*, 4th ed., Atehran: Mitra.
  - Shamloo, Ahmad (2010). *Collection of Works*, 9th ed., Atehran: Negah.
  - ----- (2008). *Expression*, 3rd ed., Atehran: Mitra.
  - Soheili, Mehdi (1997). *Mosha-ere*, 7th ed., Atehran: Sana'i.
  - Tajbakhsh, Ahmad (1997). *History and historiography*, 1st ed., Shiraz: Navid

Shiraz.

- Ya-haghi, Mohammad Jafar (2009). *The Joyful Moments (Contemporary Persian Literature)*, 11th ed., Tehran: Jami.

صفت‌های شاعرانه، هنر پنهان در تاریخ بیهقی

سهیل فتاحی*، موسی پرنیان** و غلامرضا سالمیان***

چکیده

تاریخ بیهقی، روایت‌کنندهٔ اوضاع و احوال خاندان غزنوی در زمان حکومت مسعود است. بیهقی در جای‌جای این تاریخ داستان‌وار کوشیده‌است گزارشی مستند و دقیق از رخدادها را به خواننده بدهد؛ اما گرایش او به شاعرانگی و تمایل به استفاده از شگردهای بلاغی در سراسر کتاب به‌وضوح دیده می‌شود که این به استفادهٔ بیهقی از عناصر شعری منجر شده‌است. یکی از شگردهای بیهقی در به‌کارگیری عناصر شاعرانه، استفاده از صفت‌های شاعرانه است. صفت‌های شاعرانه آن دسته از صفات‌اند که علاوه بر صفت‌بودن، حاوی شگردی شاعرانه نیز هستند؛ یعنی علاوه بر داشتن نقش دستوری صفت، یکی از شگردهای بلاغی، اعم از کنایه، اغراق، استعاره، مجاز، حس آمیزی و... را در خود داشته باشد و به این صورت موجب آفرینش هنری در کلام شوند. در این مقاله که به‌روش تحلیلی توصیفی و برپایهٔ منابع کتابخانه‌ای است، تلاش شده تا با مطالعهٔ کامل کتاب تاریخ بیهقی، صفت‌های شاعرانهٔ آن بررسی شود. دلیل اصلی استفادهٔ بیهقی از صفات شاعرانه، به رسالت او در فن تاریخ‌نگاری بازمی‌گردد؛ با این شرح که بیهقی می‌کوشد رسالت خود را در قالب موزخی صادق حفظ کند و به‌علاوه با بهره‌گیری از عناصر شاعرانه، تاریخ خود را زیبا و دلچسب بنگارد که این خود یکی از رموز ماندگاری تاریخ بیهقی در گذر از زمان بوده‌است.

کلید واژه‌ها: صفت‌های شاعرانه، تاریخ بیهقی، شگردهای بلاغی.

مقدمه

صفت شاعرانه در واقع به ایفای یک نقش دستوری و یک نقش زیبایی‌شناسانه می‌پردازد؛ یعنی علاوه بر نقشی که در سیر منطقی و دستورمند زبان عبارت دارد، توأم با ظرافت و دقیقه‌ای هنری نیز هست که به این وجه باعث ایجاد لذت هنری می‌شود؛ برای نمونه مرد عام است؛ اما هنگامی که می‌گوییم مرد ریش‌سفید یا مرد دنیادیده، علاوه بر مخصوص کردن مرد، ریش‌سفید و دنیادیده کنایه از باتجربه‌بودن است؛ زیرا یکی از لوازم باتجربگی ریش‌سفیدی و دنیادیدگی است. فرشیدورد دربارهٔ صفت‌های شاعرانه می‌نویسد: «نقش زبان‌شناسی و منطقی صفت تخصیص است؛ اما تخصیص در عالم ادبیات به دست

soheilfatahi67@yahoo.com

dr.mparnian@yahoo.com

salemian@razi.ac.ir

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (مسئول مکاتبات)

*** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۵/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۱۳

سخن‌آفرین والامقام تأثیر و جذابیت و رنگ‌وبویی به سخن می‌دهد که در کلام عادی دیده نمی‌شود و مزایایی در کلام ایجاد می‌کند از قبیل ابداع، شخصیت‌بخشی، توصیف، تجسم، حیرت‌آفرینی، هم‌بستگی شاعرانه، ایجاز، خیال‌انگیزی، تشبیه و بسیاری از ریزه‌کاری‌های شاعرانه دیگر. ممکن است یک صفت واحد هم سبب تجسم شود و هم موجب شخصیت‌بخشی و هم باعث خیال‌انگیزی؛ بنابراین این موارد را نمی‌توان به دقت از هم جدا کرد و شاعرانه‌ترین صفات، آنهایی هستند که چند نقش از نقش‌های یادشده را ایفا می‌کنند» (فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۸۵۳). کلمه تنها بیان‌کننده یک منظور ساده نیست؛ بلکه برای خود ارزش و اهمیت خاصی دارد و باید متوجه مفهوم خیال‌انگیز و ارزش آهنگ آن بود. اکنون بیش از هر چیزی باید در روابط کلمات با یکدیگر و هیجان‌ها و خاطره‌هایی که هریک از آنها برمی‌انگیزد، دقت کرد (سیدحسینی، ۱۳۹۱: ۱۸۲). صفت در تاریخ بیهقی همین ویژگی را دارد. گفتنی است با نگاهی اجمالی به توصیف و صفت‌سازی در شعر فارسی پیداست که خاصیت زبان فارسی این مجال را به شاعر و نویسنده می‌دهد که علاوه بر صفت‌سازی دستوری، دست به آفرینش هنری و شعر بزنند.

شعر فارسی از منظر توصیف باغ، صبح، شب، ستارگان، و ماه و خورشید، پرندگان، گیاهان، دشت‌ها و صحراها، مجلس بزم و باده‌خواری، ادوات موسیقی بسیار متنوع و غنی است و آن‌جاها که این توصیفات با زبان ادبی تشبیه و استعاره که قلم‌موی نقاشی در شعر هستند، به دست شاعری استاد صورت گرفته باشد، حیرت‌انگیز می‌شود (شمیسا، ۱۳۸۹: ۱۴۰-۱۴۱). اوصاف و صفت‌های تازه با رویکرد زیبایی‌آفرینی، ارزش سخنان را دوچندان می‌کند و روح لطیف مخاطب را با جهانی ماورایی و زیبا که جاودانگی را با خود دارد، پیوند می‌زند (حسین‌پور سرکاریزی، ۱۳۹۵: ۱۵۷). تاریخ بیهقی عرصه توصیف‌های شگفت‌انگیز بیهقی است که به آن رنگ‌وبوی شاعرانه بخشیده است. بیهقی به‌مدد توصیف و شیوه‌های مختلف استفاده از آن تصاویر زنده، پویا و شاعرانه‌ای آفریده است که بیش از هر چیز قدرت وی در شاعری را نشان می‌دهد. بخشی از این کار مربوط به جریان سبک نثر در آن دوره است؛ ولی قسمت اعظم آن هنر خود بیهقی در بیان معانی و توصیف به طرق مختلف و همچنین علاقه وی به شاعرانگی است. بهار در این‌باره می‌نویسد: «در نثر پیشین مراد نویسنده این بود که حاق مطلب را بانهایت ایجاز وانمود سازد و مرادش توصیف و تعریف یا به اصطلاح امروزه منظره‌سازی و بیان حال به طریق شاعرانه نبوده بود، برخلاف این سبک که سعی دارد به وسیله آوردن الفاظ و مصطلحات تازه که در محاورات آن روز مستعمل بوده است و جمله‌های پی‌درپی مطلب را کاملاً روشن سازد و بیان واقعه را به طریقی بیارید که خواننده را در برابر آن واقعه قرار دهد و به تمام اجزای واقعه رهنمونی کند، درحقیقت باید گفت که سبک ابونصر و بیهقی حقیقی‌ترین سبک نثر است که از قید ترجمه بیرون آمده و قدری نمک شعری در آن پاشیده شده است» (بهار، ۱۳۸۸: ۸۵-۸۶). در نوشته‌هایی که عنصر خیال در آنها نقش اساسی دارد، از توصیف به این مقصود استفاده می‌شود که موصوف، در برابر نظر مخاطب مجسم گردد و تصویری زنده از آن ارائه شود (سمیعی، ۱۳۸۶: ۹۳). هنر بیهقی در بهره‌گیری هوشمندانه و به‌موقع از این توصیفات شاعرانه است. رسالت بیهقی در نقش مورّخی صادق و به دور از غرض‌ورزی، غالباً به وی اجازه خروج از زبان روشن و صریح را نمی‌دهد؛ اما میل به شاعرانگی و قدرت وی در تصویرسازی باعث می‌شود به فراخور حال و مقام، هنر شاعرانه خود را نشان دهد و به‌منظور ایجاد تنوع و پرهیز از یکنواختی در کلام خود از توصیفات شاعرانه استفاده کند؛ زیرا «اگر یک واقعه تاریخی بدون ظرافت و خشک و بی‌روح نوشته شود، مطلوب طبع نیست و اگر مطالب ادبی، دارای ظرافت و لطافت باشد؛ ولی حقیقت نداشته باشد، آن هم ارزشی ندارد. هدف این است که یک موضوع تاریخی با رعایت واقعیت آن، صریح و زیبا و با لطافت نوشته می‌شود (تاجبخش، ۱۳۷۶: ۸۵-۸۶). همین‌طور این گزارش یکنواخت تاریخ از مقوله سخن رسمی و علمی است. «سخن علمی به نویسنده چندان مجال ظهور روحيات شخصی و هیجانات فردی را نمی‌دهد... نوشتار علمی مولود یک فرایند بینافردی و مبتنی بر یک تجربه عقلی و حسی است. تفاوت‌های آدمیان در عقل و فعالیت‌های عقلی آنها بسیار کمتر از تفاوت آنها در امور ذوقی و عاطفی است. دلیل اینکه در گفتمان علمی، زبان شخصی اعتباری ندارد، این است که تخیلات،

احساسات و حالات روحی و عواطف شخصی در آن جایی ندارند و در نتیجه نبود تخیل و عاطفه، صورت‌های مجازی چندان به گونه‌ی زبانی علمی راه نمی‌یابند» (فتوحی، ۱۳۹۰: ۷۹-۸۰). این در حالی است که بیهقی در ذکر رخدادها با تمایل و علاقه محسوس به سمت شاعرانگی و استفاده از عناصر شعر می‌رود. این گرایش بیهقی سبب خلق تصاویر زیبا و شاعرانه‌ای شده‌است که علاوه بر گزارش رخداد تاریخی، حاوی تصاویر بکر شعری نیز هست.

پیشینه تحقیق

نخستین شخصی که از صفات شاعرانه و نقش زیبایی‌شناسانه آن در قالب پژوهشی مستند نام برد، خسرو فرشیدورد در کتاب *درباره ادبیات و نقد ادبی (۱۳۷۸)* و دو مقاله با نام‌های «صفات ادبی و شاعرانه در دیوان حافظ» (۱۳۷۶) و «صفات ادبی و شاعرانه در دیوان حافظ و مقایسه آن با شاعران دیگر ایران و جهان» بود که در آن علاوه بر توضیح و تعریف صفات شاعرانه به دسته‌بندی آن پرداخت. علاوه بر این پژوهش‌ها، تحقیقات دیگری در این موضوع انجام گرفته‌است که از آن میان می‌توان به مقاله «*رزش بلاغی و زیبایی‌شناسی صفت*» از احمد حسین‌پور سرکاریزی (۱۳۹۵) و همچنین «*بررسی انواع صفات ادبی و شاعرانه در غزلیات شمس*» از سامان رحمان‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) اشاره کرد که هر دو به نوعی اقتباسی از مقالات فرشیدورد است و همین‌طور هر دو مورد در حوزه نظم فارسی است؛ اما در حوزه نثر فارسی از منظر بررسی صفات شاعرانه و ویژگی‌های بلاغی آن، تاکنون هیچ تحقیق مبسوطی نگاشته نشده‌است و این مقاله نخستین پژوهشی است که به بررسی صفات شاعرانه در یک اثر منثور می‌پردازد.

بحث و بررسی

دیچز می‌نویسد: «شاعر چیزهایی را که قبلاً موجود نبوده تقلید نمی‌کند، نمایش نمی‌دهد، بیان نمی‌نماید، مورد بحث قرار نمی‌دهد؛ وی چیزهای تازه‌ای ابداع می‌کند... شاعر چیزهایی می‌آفریند، به‌طوری‌که فلاسفه و قتی افسانه‌های تمثیلی یا محاورات تخیلی را به‌منظور توضیح افکار خود به‌کار می‌برند به شاعران بدل می‌شوند و مورخان نیز موقعی که برای بیان جزئیات وقایع به تخیل متوسل می‌شوند، شاعر می‌گردند» (دیچز، ۱۳۷۹: ۱۰۸). در تاریخ بیهقی صفات شاعرانه به‌روش‌های گوناگونی به‌کار رفته‌است که هرکدام توأم با یک یا چند ویژگی بلاغی و شاعرانه است. برخی از این صفات شاعرانه با بسامد بسیاری در این کتاب آمده که گویی از محاورات آن روزگار یا از ویژگی‌های خاص کلام خود بیهقی بوده‌است؛ اما آنچه به‌وضوح پیداست، استفاده چندمنظوره بیهقی از صفات دستوری است.

از این لحاظ که صفت به مفهوم عام حالت یا چگونگی اشاره می‌کند، ممکن است به همراه دسته‌های چندگانه زیر مقوله‌های اسم (اسم ذات، اسم معنی، اسم جاندار، اسم بی‌جان، اسم انسان، اسم غیرانسان) به‌کار می‌رود (مشکوه‌الدینی، ۱۳۹۱: ۱۰۰) مفهوم حالت یا چگونگی واژه صفت ممکن است ثابت و بی‌درجه باشد. به این دسته از واژه‌های صفت «صفت ثابت» گفته می‌شود؛ مانند زنده، مرده، کشته و... دسته دیگری از واژه‌های صفت هست که به حالت‌های درجه‌ای اشاره می‌کند و به همین سبب درجاتی را شامل می‌شود. به این دسته از واژه‌های صفت «صفت‌های درجه‌ای» گفته می‌شود (همان: ۱۰۱-۱۰۲). صفات شاعرانه بیشتر از نوع صفات درجه‌ای هستند؛ زیرا خاصیت تصویرسازی را دارند. البته صفات ثابت نیز بسته به نوع استفاده شاعر یا نویسنده می‌تواند از مقوله صفات شاعرانه باشد. در ادامه به تقسیم‌بندی و ذکر نمونه‌هایی از این صفات پرداخته می‌شود. گفتنی است که هر کدام از این صفات ممکن است حاوی چند ویژگی بلاغی باشند که در این صورت برجسته‌ترین و ملموس‌ترین آن ملاک تقسیم‌بندی قرار گرفته‌است. نام‌گذاری هرکدام از این صفات نیز مبنایی کاربردی دارد و بر اساس کاربرد صفات نام‌گذاری شده‌است.

۱- **صفات کنایی:** صفات شاعرانه کنایی آن دسته از صفات هستند که کنایه‌ای در آن نهفته است؛ یعنی علاوه بر صفت بودن حاوی کنایه ای است که تصویری شاعرانه را با خود دارد. در واقع شاعر یا نویسنده کنایه را در قالب یک صفت بیان می‌کند که رابطه صفت و تصویر برگرفته از آن، ملازمت است. در تقسیم‌بندی کنایات براساس معنای کنایی در علم بیان، یکی از موارد کنایات، کنایه از صفت است. کزازی کنایه از صفت را به دو نوع نزدیک و دور تقسیم می‌کند و در شرح این بیت مسعود سعد:

نیستی نیک تنگ‌چشم به خرج کدیه را بس فراخ‌کام نه‌ای

می‌نویسد: «تنگ‌چشم کنایه است از ژفت و خسیس و فراخ‌کام کنایه است از فزون‌جوی و آزمند. بی‌میانجی و به‌آسانی می‌توان به معنای کنایی در این کنایه راه برد» (کزازی، ۱۳۹۳: ۱۶۳).

این‌گونه صفات، بایسته‌ای در خود دارند که در عالم امکان هم شدنی و ممکن است؛ از این‌رو صفات شاعرانه کنایی خوانده می‌شوند. این‌گونه صفات در تاریخ بیهقی بسیار دیده می‌شود؛ به طوری که می‌توان گفت بیشترین نوع صفات شاعرانه در تاریخ بیهقی است. در زیر نمونه‌هایی از این صفات ذکر می‌شود.

• و مردی بود که از وی رادتر و فراخ‌کندوری‌تر و جوانمردتر کم دیدند (بیهقی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

کندوری سفره باشد و و فراخ‌کندوری سخی و دست‌گشاده (دهخدا، ۱۳۹۵: ۱۶۴۷)؛ چنان‌که مولوی گوید:

«که دامنم بگرفتست و می‌کشد عشقی چنانک گرسنه گیرد کنار کندوری»

(مولوی، ۱۳۷۴: ۱۵۵۷).

پس فراخ‌کندوری کنایه از سخاوتمند و مهمان‌نواز است؛ زیرا یکی از لوازم مهمان‌داری سفره فراخ و دراز می‌تواند بود.

• در همه عراق توان گفت که مردی لشکری چنان‌که به‌کار آید، نیست. هستند گروهی کیایی فراخ‌شلوار (بیهقی، ۱۳۸۹: ۲۶۱).

فراخ‌شلوار صفتی کنایی در معنای تن‌پرور و کاهل است. گویی فراخ‌شلوار بودن یکی از لوازم تبلی و تن‌پروری است.

• آن مردک شیرازی بناگوش‌آکنده چنان خواهد که سالاران بر فرمان او باشند (همان: ۲۶۸).

بناگوش‌آکنده کنایه از احمق و نادان است؛ هم‌چنان‌که در زبان عربی عریض‌القفا کنایه از کودن است (نورایی، ۱۳۹۱:

۱۶۹). می‌تواند نیز معادل اصطلاح کنایی «پشت گوش فراخ» باشد. در این صورت یعنی دیرجنب است و کمتر به گفته‌ها و وعده‌های خود عمل می‌کند یا به گفتار دیگران وقعی نمی‌نهد (همایی، ۱۳۸۶: ۲۵۶).

• پس اگر طاعنی یا حاسدی گوید که اصل بزرگ این خاندان بزرگ از کودکی آمده است **خامل ذکر**... (همان: ۸۷)

خامل ذکر صفتی کنایی از گمنام و ناسرشناس است. این صفت در چند موضع دیگر در تاریخ بیهقی آمده و گویی از اصطلاحات رایج بوده است؛ هم‌چنان که فرخی گوید:

«کسی که باشد مجهول نام و خامل ذکر به ذکر او اندر جهان همه مذکور»

(فرخی سیستانی، ۱۳۹۲: ۹۹).

• پیری سخت بشکوه، درازبالای و روی سرخ و موی سفید چون کافور (بیهقی، ۱۳۸۹: ۳۴۲).

روی سرخ کنایه از شادمان‌بودن و سرزندگی است و موی سفید از لوازم پیری و باتجربگی.

• سخت بزرگ‌همتی و فراخ‌حوصله‌ای باید تا چنین کردار تواند کرد (همان: ۱۱۸).

فراخ‌حوصله به معنای بلندهمت است و در زبان امروز باظرفیت و بزرگ‌دل می‌گویند. در فرهنگ فارسی ذیل واژه حوصله آمده است: «چینه‌دان مرغ، ژاغر، بردباری، شکیبایی تحمل، حال و فرصت انجام کاری داشتن» (معین، ۱۳۷۱: ۱۳۷۹). در فرهنگ کنایات، فراخ‌حوصله، کنایه از باوقار و بردبار آمده است (ثروت، ۱۳۶۴: ۲۴۳). پس یکی از لوازم ظرفیت داشتن، با وقار و بردباربودن، فراخی حوصله است.

- پیران جهان‌دیده و گرم و سرد روزگار چشیده از سر شفقت و سوز گویند... (بیهقی، ۱۳۸۹: ۳۶۵).
- جهان‌دیده و سرد و گرم‌چشیده امروزه هم متداول است و در معنای شخص باتجربه و کاردان به‌کار می‌رود.
- برنایی مهترزاده و بخرد و نیکوروی و زیبا؛ اما روزگار نادیده و گرم و سرد نچشیده (همان: ۶۹۷).
- و بدانچه بر من بدگمانی می‌باشد و من ترسان‌خاطر و دست از کار بپوشد، ضرر آن به کارهای ملک بازگردد (همان: ۴۷۷).
- دست از کار شده به معنای کسی است که قدرتش را از دست داده و دیگر کاری از وی ساخته نیست.
- خوارزمیان را تا اگر در دل فساد دارند، سرافکنده و خاموش ایستند (همان: ۶۲۷).
- سرافکنده امروزه هم در معنای شرمنده و خجل کاربرد دارد؛ زیرا از لوازم شرمندگی، سرافکنندگی است.
- و وی هرچند مردی مبارز و سبک‌رکاب است، به کدام گروه رسد؟ (همان: ۷۲۳).
- سبک‌رکاب کنایه‌ای است از گونه‌ایما در معنای چابک و تیزنگ در مبارزه؛ زیرا هرکس رکابش سبک باشد، اسب را تندتر و زودتر به تاختن می‌آورد.

۲- صفات تشبیهی و استعاری: صفات تشبیهی صفاتی هستند که اساس آن بر تشبیه نهاده شده‌است؛ با این شرح که شاعر یا نویسنده از صفت، تشبیه را می‌طلبد. این صفات به چند شکل در تاریخ بیهقی به‌کار رفته‌است. شایع‌ترین شیوه بیهقی در استفاده از صفت‌های شاعرانه، صفاتی است که با افزودن «انه» در آخر اسم یا صفت ساخته می‌شود. انوری و احمدی گیوی درباره این ساخت از صفت می‌نویسند: «پاره‌ای از این کلمات در جمله نقش وصفی و برخی قیدی برعهده می‌گیرند و گاهی علاوه بر نسبت، مفهوم تشبیه نیز دارند» (۱۳۹۰: ۱۵۶). مانند این بیت که شاعر در آن «پلنگانه» را به منظور تشبیهی که مشبه به آن «پلنگ» است، به‌کار برده‌است.

خوش می‌چرد آهوی لب، غافل از این لب
این لب که پلنگانه کمین کرده برایش
(منزوی، ۱۳۸۹: ۸۳).

علاوه بر این صفاتی دیگر به صورت جمله‌ای در تاریخ بیهقی آمده‌است که در آن می‌توان تشبیه یا استعاره را دید. این صفات تقریباً از همان نوع صفات تشبیهی است و شباهت بسیاری به یکدیگر دارند؛ با این تفاوت که در صفات تشبیهی وجه شباهت بیشتر تشبیه را به ذهن متبادر می‌کند و در صفات استعاری، گویی مشبه از میان برخاسته‌است و ذهن مستقیم به سوی ارتباط بین مستعارمنه و مستعارله می‌رود. نمونه‌هایی از این نوع صفات ذکر می‌شود.

- شیربچه ملک‌زاده‌ای سخت نیکو برآمد و بر همه آداب ملوک سوار شد و بی‌همتا آمد (بیهقی، ۱۳۸۹: ۹۷).
- این سخن در وصف نصر بن احمد سامانی است. اساس این صفت بر تشبیه است که نصر و احمد، مشبه‌های آن و شیر و شیربچه، مشبه‌به‌های آن هستند. این سخن یادآور شعر شاملو، شاعر معاصر، است که گفت:
«دریغا! شیرآهن کوه مردا/ که تو بودی و کوه‌وار/ پیش از آن که به خاک افتی/ نستوه و استوار/ مرده بودی» (شاملو، ۱۳۸۹: ۷۲۹). (حذف شود بهتر است)

دور از ذهن نمی‌تواند بود که شاملو متأثر از این صفات شاعرانه، ترکیبات و صفات بدیعی را در سخن خود آورده‌است. هم‌چنان که یاحقی درباره شاملو می‌گوید: «به نظر می‌رسد که آهنگ سخن او گاه به نثرهای سده‌های چهارم و پنجم هجری و زبان ترجمه‌های تورات و انجیل نزدیک می‌شود. در همین راستا ناقدان از تأثیر آشکار نثر بیهقی بر شعر شاملو غافل نمانده‌اند» (یاحقی، ۱۳۸۸: ۱۰۶).

- از یک‌سو خراسان را غربال کردند و از دیگر سو این چنین عشو و سخن نگارین می‌فرستند (بیهقی، ۱۳۸۹: ۵۰۳).

نگارین صفتی تشبیهی برای سخن است؛ با این شرح سخن را به نقاشی‌های رنگارنگ تشبیه کرده که پرزرق‌وبرق و فریبنده است.

• سخونی چند نگارین برفت (همان: ۶۴۷). بوالحسن و این سالار سخون نگارین برپیوستند (همان: ۶۷۴). نکته تأمل‌برانگیز درباره این صفات این است که هر سه مورد استفاده از آن در اواخر کتاب آمده‌است و در بخش‌های دیگر کتاب دیده نشد.

• مردی بوده است با طول و عرض و بانگ و برق و صاعقه (همان: ۸۷). اسکندر مردی بوده‌است همچون رعد و برق با هیبت و شوکت بسیار. صفات پی‌درپی بیهقی اساسی تشبیهی دارد.

• حرّه ختلی عمش خود سوخته او بود (همان: ۱۱۱).

از این جمله مشهور در تاریخ بیهقی استنباط‌های گوناگونی شده و معانی مختلفی برای آن ذکر کرده‌اند که یکی از این معانی، عاشق و دل‌باخته است. اگر این معنی را بپذیریم، صفت اساسی تشبیهی یا استعاری می‌یابد؛ با این شرح که وی را به سوخته‌ای در غم عشق مانند کرده‌است.

• و این پیرمرد را به درگاه آوردند با پیرزنی و سه دختر غارت‌زده و سوخته‌شده (همان: ۴۵۰). سوخته‌شده صفتی شاعرانه از نوع تشبیهی می‌تواند بود که در معنای بیچاره و مستأصل آمده‌است.

• جواب آوردند سخت نیکو و بندگانه با بسیار تواضع و بندگی (همان: ۷۹).

• حاضران چون این سخنان ملکانه بشنودند، سخت شاد شدند (همان: ۳۳).

• و امیر رضی‌الله‌عنه در معنی غلامان و جز آن‌ها مثال‌ها داد و همه ملکانه راست کردند (همان: ۳۹).

• بونصر رفت و این پیغام مهترانه بگزارد (همان: ۱۶۰).

• با این همه تحمل‌های پادشاهانه می‌کرد (همان: ۲۲۷).

• و لشکری که دل‌های ایشان بشده بود به تجسس پادشاهانه همه را زنده و یک‌دل و یک‌دست کرد (همان: ۳۶۵).

پیشتر نیز گفته شد که پاره‌ای از این صفات در جمله نقش قیدی به خود می‌گیرند و به لحاظ نوع، صفت لیاقت هستند؛ اما همان‌طور که انوری و احمدی‌گیوی اشاره کرده‌اند، این صفات مفهوم و اساسی تشبیهی دارند و به‌منظور تشبیه به‌کار رفته‌اند؛ برای مثال «پیغام مهترانه» یعنی پیغامی مثل پیغام‌هایی که مهتران می‌گزارند.

• آنان که گردن‌تر بودند، راست نایستادند (همان: ۷۳۲).

گردن از اعضای مهم جسم و در بالای بدن است. در تاریخ بیهقی اعضای مهم بدن با بیانی استعاری در معنای افراد مهم و بالانشین به‌کار رفته، هم‌چنان که امروزه هم رایج است؛ مانند اعیان، سران و... در این جا نیز گردن در معنای افراد مهم لشکر است.

• افشین برخاست شکسته و به دست و پای مرده و برفت (همان: ۱۶۷). این صفت نیز پایه‌ای از تشبیه یا استعاره دارد که افشین را شکسته در معنای شرمنده می‌داند.

• چنین سخن‌ها از بهر آن آرم تا خفتگان و به‌دنیا فریفته‌شدگان بیدار شوند (همان: ۱۸۵). خفتگان استعاره از انسان‌های غافل است که شیفته دنیا گشته‌اند.

• مردی سخت فاضل و نیکوآدم و نیکوشر؛ ولیکن در دبیری پیاده‌تر (همان: ۱۳۳). دبیری یا نویسندگی به مرکبی مانند شده که بومحمد دوغابادی بر آن سوار و مسلط نیست؛ بلکه پیاده است.

۳- صفات تشخیصی: یکی از نقش‌های شاعرانه صفت، جان‌دادن و شخصیت بخشیدن به بی‌جان‌هاست؛ از این قبیل

است چرخ بازیگر، لاله خونین کفن... شاعر با آوردن این گونه صفات که به انسان و جانداران اختصاص دارد، به ابر و باد و ماه و گل و دل و اشک جان می‌دهد. بی‌شک ارزش شاعرانه چنین صفاتی به مراتب بیش از آنهایی است که این نقش را ندارند (فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۸۵۵). صفات تشخیصی را آن صفاتی می‌دانیم که همراه با استعاره مکنیه است؛ یعنی آوردن صفتی جاندار برای موجودی غیر ذی‌روح. تفاوت این صفات با صفات استعاری پیشین در این است که صفت در این جا با پنداری شاعرانه برای موجودی غیرجاندار به کار رفته‌است. صفات استعاری پیشین بر استعاره مصرّحه و استعاره مکنیه بدون شخصیت‌بخشی استوار بود. بیهقی در جای‌جای کتاب، صفات انسانی یا جاننداری را برای غیرجاندار به کار برده‌است.

• فصلی خوانم از این دنیای فریبنده به یک دست شکر پاشنده و به دست دیگر زهر کشنده (بیهقی، ۱۳۸۹: ۳۶۱).

این صفات متتابع همراه با تصویری انسانی است برای دنیا ذکر شده‌است. فریبندگی از صفات جاننداری و برای دنیا با پنداری شاعرانه همراه است. بیشتر صفات تشخیصی در تاریخ بیهقی در همین حدود برای دنیا به کار رفته‌است.

• من که بوالفضلم اگر در این دنیای فریبنده مردم‌خوار چندانی بمانم که کارنامه این خاندان بزرگ برانم (همان: ۳۷۷).

فریبندگی و مردم‌خواری صفات جاننداری است. دنیا به حیوانی درنده تشبیه شده که شکار او انسان است.

• و پس از این وهن بر وهنی بود تا خاتمت که شهادت دست یافت و از این جهان فریبنده با درد و دریغ رفت (همان: ۴۸۵). به تعجب بمانم از حال این دنیای فریبنده (همان: ۵۴۳). داد از دنیای فریبنده بیاید ستد (همان: ۶۰۵). تا خردمندان حال این دنیای فریبنده را نیکو بدانند (همان: ۶۲۹).

• و اگر در سنّه احدی و خمسین و أربعمائه از زمانه ناجوانمرد کراهیتی دید و درشتی‌ای پیش آمد آخر نیکو شود و به جویی که آب رفت، یک دو بار آب بازآید (همان: ۵۱۹).

زمانه با استعاره‌ای کنایی به انسانی مانند شده که ناجوانمرد و جفاکار است.

• و نماز عید کردند و رسم قربان به جای آوردند. عیدی سخت آرامیده و بی‌مشغله (همان: ۶۸۸).

آرامیده صفت جاندار است که برای عید به کار رفته‌است.

هم‌چنان‌که دیده‌می‌شود تقریباً همه این صفات برای دنیا به کار رفته‌است. بسامد بالای این صفات در تاریخ بیهقی باعث شد که به‌صورت جداگانه و تحت عنوان صفات تشخیصی ذکر شود. ۳۱ مورد از این گونه صفات دیده‌شد.

۴- صفات تمثیلی: تفاوت کنایه با استعاره تمثیلی یا استعاره مرکّب در این است که در کنایه هر دو معنا ممکن و پذیرفتنی است؛ یعنی مکنی‌عنه و مکنی‌به‌شدنی و ممکن است؛ اما در استعاره تمثیلی رابطه شباهت هست؛ همچنین جمله‌ای که از آن معنای ثانوی اراده می‌شود، در آزمون و عادت وجهی ندارد. شمیسا می‌نویسد: «استعاره مرکّب مجاز است و لذا جمله قرینه صارفه‌ای دارد که به خواننده می‌گوید جمله در معنای اصلی خود به کار نرفته‌است؛ مانند آب در هاون کوبیدن (که عرفاً و عقلاً صورت نمی‌گیرد) یا تکیه بر آب زدن (که اصلاً ممکن نیست)؛ اما در کنایه قرینه صارفه‌ای که دالّ بر معنای ثانویه باشد وجود ندارد... (شمیسا، ۱۳۸۷: ۲۸۸). آنچه باعث شده ما این صفات را تمثیلی بدانیم، اساس تشبیهی این صفات در همان موضعی است که به کار رفته‌است؛ برای مثال «پنبه از گوش درآوردن» در کلیت خود کنایه است؛ زیرا در عالم امکان شدنی و معروف است؛ اما گاه در جای تمثیل به کار می‌رود و وقتی این جمله را به کسی می‌گوییم، در ژرف‌ساخت جمله، مثل زده‌ایم که بی‌تفاوت بودن او مثل این است که انگار پنبه‌ای در گوش دارد و هرگز نمی‌شنود. تفاوت این صفات با صفات تشبیهی نیز در جنبه تمثیلی آن است. این صفات را در قالب مثل بسیار شنیده‌ایم و پاره‌ای از آن هنوز رایج و سایر است که در گفتار و نوشتار جنبه ضرب‌المثل دارد. از همین دست صفات هم در تاریخ بیهقی دیده می‌شود؛ با این شرح که صفتی ذکر می‌شود که معنای تمثیلی یا استعاره مرکّب دارد. تفاوت این صفات با صفات کنایی، شیوه و موضع استفاده از آن و تفاوتش با صفات تشبیهی در جنبه ضرب‌المثلی آن است. نمونه‌هایی از این صفات در زیر ذکر می‌شود.

• در این روزگار آن ابر زریاش سستی گرفت و کم بارید (بیهقی، ۱۳۸۹: ۶۰۹).
 ابر زریاش استعارهٔ تمثیلی است که خود در عالم امکان موجود نیست؛ اما بیهقی با بیانی استعاری و تمثیلی در معنای سلطان مسعود به کار برده است.

• دوا سبه از آن دیوسواران فراوی پیش آمدند و خدمت کردند (همان: ۴۶۶).
 دیوسوار صفت جانشین اسم با کارکرد هنری-بلاغی تمثیل است. بیهقی قاصدان تندرو و تیز تک را با صفاتی ناممکن و تمثیلی «دیوسوار» می خواند و گویی بر آن است که چنان سریع و بی درنگ پیغام ها را می رسانند که گویی بر دیو سوارند. این صفت در مواضع دیگر نیز آمده است.

• نزدیک نماز پیشین دو سوار در رسیدند از آن سوری، از آن دیوسواران او (همان: ۴۸۱).
 • مردکی پرمنش و ژاژخای و باد گرفته بود. سخن های بلندگفتن گرفت (همان: ۳۲۰).
 در وصف قائد و ذکر فروگرفتن اوست. صفت ژاژخای صفتی تمثیلی است که مبتنی بر تشبیه است و در قالب مثل نیز کاربرد دارد. در واقع سخنان یاوهٔ قائد را مثل ژاژخاییدن شتر می داند. جامی در هجو شخصی می گوید:

«ژاژ خایید، ظرافت انگار
 هرزه گوید، لطیفه پندارد»

(جامی، به نقل از مشاعره، سهیلی، ۱۳۷۶: ۱۹۵)

• و پس از این هزیمتیان آمدن گرفتند و به هر راهی می آمدند، شکسته دل و شرم زده (همان: ۴۸۵).
 شکسته دل در معنای ناامید و خایب است.

• سخت متحیر و دل شکسته بود (همان: ۵۲۰).

• امیر از آن جهان آمده به خیمه فرود آمد (همان: ۵۰۵).

امیر مسعود که از غرق شدن نجات یافته بود، مثل این بود که از آن جهان آمده بود؛ یعنی از مرگ نجات یافته بود. گفتنی است این گونه صفات که در تاریخ بیهقی کم هم نیست، در معنای فاعلی به کار رفته اند. انوری و احمدی گیوی دربارهٔ این صفات متذکر شده اند: «این صفت ها که ساخت مفعولی و معنای فاعلی دارند، فرقی با صفت فاعلی آن است که صفت فاعلی به انجام دهندهٔ کار در زمان حال یا آینده یا هر سه زمان دلالت می کند، ولی این صفات فقط به انجام دهندهٔ کار در گذشته دلالت دارند؛ از آن رو آنها را صفات فاعلی گذشته می نامند» (۱۳۹۰: ۱۵۱). در اینجا نیز این صفت جنبهٔ تمثیلی دارد و بر آن است که نجات امیر مسعود از مرگ مثل این است که انگار از آن جهان برگشته است. این مثل هنوز در زبان کُردی رایج است.

• وی مردی فراخ مزاج بود (همان: ۳۴۳).

فراخ مزاج استعارهٔ تمثیلی از بسیار شوخی کننده، بذله گو و خندان است؛ زیرا فراخ مزاج در عرف و عادت موجود نیست؛ به علاوه اینکه در قالب تمثیل بیان شده و امروزه هم رایج است. گفتنی است که این مثل برخلاف «فراخ کندوری» و «فراخ شلوار» در امثال و حکم دهخدا نیامده است.

۵- صفات مجازی: در تاریخ بیهقی به نوعی از صفات برمی خوریم که با اینکه بسامد زیادی ندارد؛ اما محل تأمل است. این نوع صفات از میان شگردهای بلاغی به مجاز نزدیک ترند؛ هر چند از کنایه و استعارهٔ تمثیلی نیز خالی نیست. ما این صفات را صفات مجازی نامیدیم؛ زیرا به پیوندی از پیوندها یا علاقه ای از علاقه های مجاز مرتبط است. فرشیدورد ذکری از این نوع صفات و صفات حسّی که در ادامه خواهد آمد، به میان نیاورده است. موارد استفادهٔ بیهقی از این نوع صفات محدود به همین چند نمونه ای است که در زیر می آید.

• پادشاه بادل و جگردار به دو دست بر سر و روی شیر زد؛ چنان که شیر اشکسته شد (بیهقی، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

دو صفت بادل و جگردار به معنای بی‌باک و شجاع است که از مقوله کنایه نیز قابل بررسی است؛ با این توضیح که لازمه شجاعت جگرداری است؛ اما باید گفت جایگاه شجاعت در دل و جگر است؛ هم‌چنان‌که زهره‌داشتن به معنای شجاع‌بودن به‌کار می‌رود. پس بادل و جگردار به علاقه حال و محل یا ظرف و مظلوف صفات مجازی هستند.

- و مادر حسنگ زنی بود سخت **جگرآور** (همان: ۱۷۹).
- جگرآور نیز از مقوله دو صفت پیشین هم می‌تواند کنایه از نترس‌بودن باشد و هم مجاز به علاقه حال و محل.
- مرد داهی و گریز بود، نه شجاع و **بادل** (همان: ۲۶۲).
- و با این کفایت دلیر و شجاع و **بازهره** (همان: ۳۶۰).
- جایگاه جرئت و شهامت را زهره دانسته‌اند. از این رو با زهره به علاقه ظرف و مظلوف در معنای شجاع و بی‌باک است.
- آواز دادند بسم‌الله! اگر **دل‌دارید** به تنوره آید (همان: ۴۶۲).

مورد اخیر را می‌توان به صورت جداگانه نیز خواند. هم‌چنان‌که دیده می‌شود، ویژگی اصلی این صفات مجازی عنصر تصویری آنهاست؛ بدین صورت که از میان شگردهای بلاغی، مجاز پایه اصلی این صفات را تشکیل می‌دهد.

۶- صفات حسّی: این نوع صفات برگرفته از حواس پنج‌گانه است؛ همان صنعت ادبی که آن را حس‌آمیزی می‌نامیم. حس‌آمیزی در تاریخ بیهقی نمونه‌های فراوانی دارد و پیداست که این شیوه در کلام بیهقی ویژگی خاصی دارد. بیهقی در مواضع مختلف حس‌ها را درهم می‌آمیزد. هدف بیهقی علاوه بر شاعرانه‌کردن کلام، ملموس کردن سخن در فهم بهتر برای خواننده است؛ البته بسیاری از موارد نیز در محاوره آن روزگار مرسوم و متداول بوده است؛ چنان‌که در نقل قول‌های بیهقی از زبان افراد دیگر نیز دیده می‌شود.

اساس این نوع صفات، شاعرانه و خیال‌انگیز است؛ به شرطی که یکی از حواس پنج‌گانه در جایگاه صفت قرار گرفته باشد. از این نوع صفات شاعرانه نیز در کتاب فرشیدورد ذکری نیامده است. اگر صفات شاعرانه را صفاتی بدانیم که علاوه بر صفت، حاوی یک یا چند شگرد بلاغی باشند، صفات شاعرانه حسّی توأم با حس‌آمیزی است. شمار این صفات در تاریخ بیهقی بسیار است. نمونه‌هایی از آن ذکر می‌شود.

- خواجه زمانی با حصیری عتابی درشت و نرم کرد (همان: ۱۶۰).
- این صفات مربوط به حسّ بساواپی است و برای عتاب، صفتی حسّی و شاعرانه است.
- عامه مردم او را لعنت کردند، بدین حرکت **ناشیرین** که کرد (همان: ۱۷۶).
- شیرین حسّ مربوط به چشایی است که برای عمل بوسهل زوزنی به‌کار رفته است.
- پادشاه فرخ‌زاد **جان شیرین** و گرامی به ستاننده جان‌ها داد و سپرد (همان: ۳۶۱).
- در پادشاهی ملوک این خاندان سخنی **ناهموار** گوید (همان: ۳۶۵).
- و پادشاهان محتشم و بزرگ ماجد را چنین سخن باز باید گفت، درست و **درشت** و **تند** تا نبشته آید (۳۷۴).
- اگر از بنده سیر شده‌است، بهانه‌ای توان ساخت **شیرین‌تر** از این (همان: ۴۰۳).
- و هرکس هم برین جمله می‌گفتند، **نرم‌تر** و **درشت‌تر** (همان: ۴۸۳).
- از این و مانند این سخنان جزم و گرم و سرد بازگفت (همان: ۵۹۵).
- این سفر **نازک‌تر** است به حکم آنکه خداوندزاده و این اعیان بر مقدمه خواهند بود (همان: ۶۹۳).

کاربرد این گونه صفات در تاریخ بیهقی فراوان است و پس از صفات کنایی بیشترین کاربرد را در نثر بیهقی دارد.

۷- صفات تجسّمی: یکی از فواید آوردن صفت در سخن، تجسّم صحنه‌ها و به دست دادن تصویر دقیق اشیا و امور

است...؛ به‌طورکلی آوردن صفت برای موصوف سبب توضیح و روشن‌گری و تجسم می‌شود؛ اما اگر شاعر چند صفت را همراه بیاورد (تنسیق صفات) کار او در تجسم صحنه‌ها کامل‌تر است. اصولاً پی‌آوری صفات مناسب موجب اغراق و زیباسازی هم می‌گردد (فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۸۵۷). گفتنی است که این بدان معنا نیست هرکجا صفات متتابع دیده شود، از نوع صفات تجسمی است. صفات تجسمی علاوه بر متتابع بودن باید آن خاصیت تصویری و زیبایی‌شناسانه را نیز داشته باشند. نظیر آنچه سعدی در این غزل آورده‌است:

«مرا دلی است گرفتار عشق دل‌داری
سمن‌بری، صنمی، گل‌رخی، جفاکاری
ستمگری، شغبی، فتنه‌ای، دل‌آشوبی
هنروری، عجبی، طرفه‌ای، جگرخواری
بنفشه‌زلفی، نسرین‌بری، سمن‌بویی
که ماه را بر حسنش نماند بازاری
(سعدی، کلیات، ۱۳۸۹: ۷۴۱).

چنان‌که پیداست همه صفات با خود دقیقه‌ای شاعرانه دارند و علاوه بر ایفای نقش صفت، حاوی تجسمی شاعرانه هستند. در صفات تجسمی باید تصویر شاعرانه نشان داده و در ذهن خواننده مجسم شود. در تاریخ بیهقی موارد نسبتاً زیادی از صفات تجسمی به‌کار رفته‌است که گویای علاقه بیهقی به ساخت این صفات است. اکنون نمونه‌هایی در زیر ذکر می‌شود.

- آنجا قومی‌اند نابکار و بی‌مایه و دُم‌کنده و دولت برگشته (بیهقی، ۱۳۸۹: ۴۶).
- دُم‌کنده صفتی است از نوع استعاره مکئبه دشمنان را به حیوان زخمی و دُم‌کنده‌ای مانند کرده‌است که می‌تواند خطرناک باشد.
- خانه‌ای دید سپید، پاکیزه، مهرزده و جامه‌افکنده (همان: ۱۱۳).
- مهرزده صفتی کنایی در معنای بسته‌شده و مقفول است.
- امیرمسعود هشیار و بیدار و گریز و بسیاردان است (همان: ۱۲۶).
- مردی زیرک و پیر و دوربین است (همان: ۱۲۶).
- و از وی دریافته‌تر و کریم‌تر و حلیم‌تر پادشاه نه کس دیده بود و نه در کتب خوانده (همان: ۱۳۲).
- خوارزمشاه مردی بس بخرد و محتشم و خویش‌ن‌دار است (همان: ۳۰۷).
- خواجه احمد آن مرد کافی دانای به کار آمده... (همان: ۳۱۸).
- و با این کفایت دلیر و شجاع و بازهره (همان: ۳۶۰).
- سخت کافی و شایسته و آهسته و ادیب و فاضل و معاملت‌دان بود (همان: ۳۶۰).
- و مردی بود که از وی رادتر و فراخ‌کندوری‌تر و جوانمردتر کم دیدند (همان: ۱۵۰).
- برنایی مهترزاده و بخرد و نیکوروی و زیبا؛ اما روزگار نادیده و گرم و سرد نچشیده (همان: ۶۹۷).

نکته مشترک در میان مثال‌های بالا، تجسم و تصویری است که با خود دارند. این صفات در تاریخ بیهقی در ۶۰ موضع آمده‌است. می‌نماید که پی‌آوری صفات و عطف آنها شیوه دلخواه بیهقی است. البته نباید از نظر دور داشت که این صفات زمانی شاعرانه هستند که علاوه بر پی‌آوردن آنها، دست‌کم یکی از صفات، در خود شگردی بلاغی داشته‌باشد که موجب آفرینش هنری شود. جز این و به صرف پشت سر هم آمدن صفات، ارزش زیبایی‌شناسانه‌ای ندارد و فایده‌ای بر آن مترتب نمی‌شود؛ مانند نمونه ریز:

- یکی از دیگری مهترتر و کافی‌تر و شایسته‌تر و شجاع‌تر و داناتر (همان: ۸۸).

۸- صفات تأکیدی: شایع‌ترین و پربسامدترین نوع صفت در تاریخ بیهقی را می‌توان صفات تأکیدی نامید. فرشیدورد این نوع صفات را زیرمجموعه گروه‌های وصفی و قیدی می‌داند: «آنهايي که از صفت و قيد تشکیل شده‌اند؛ مانند «سخت خوب» و «سخت سست‌بنیاد» (فرشیدورد، ۱۳۷۶: ۹۹). مانند این دو بیت حافظ؛

در حق من لبت این لطف که می‌فرماید
سخت خوب است؛ ولیکن قدری بهتر از این
(حافظ، ۱۳۸۴: ۳۱۵).

بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است   بیار باده که بنیاد عمر بر باد است
(همان: ۲۹).

این صفات اغلب خاصیت شاعرانه و بلاغی در خود ندارند؛ اما به دلیل تکرار پی‌درپی آن ضروری است مختصری از آن ذکر شود. اصلی‌ترین ویژگی این صفات این است که با قید تأکید به کار می‌روند و در واقع بیهقی در پی آن است که با قید تأکید درجه تأثیرگذاری صفت را دوچندان کند. قیده‌های پرتکرار در این صفات به اندازه‌ای است که کمتر صفحه‌ای را از تاریخ بیهقی را می‌توان یافت که از این قیده‌ها و صفات خالی باشد. اساس این نوع صفات، تأکید و هر قید برای تأکید بیشتر به کار رفته است؛ از این رو این نوع صفات را صفات تأکیدی نامیدیم. بیشترین قیدی که برای تأکید در صفات به کار رفته است، قید «سخت» در معنای «بسیار» است. نمونه‌هایی از این صفات تأکیدی ذکر می‌شود.

- بر تخت نشست و بار داد. باردادنی سخت بشکوه (بیهقی، ۱۳۸۹: ۳۲).
  - و سخت بزرگ حماقتی دانم که کسی از بهر جاه و حطّام دنیا را خطر ریختن خون مسلمان کند (همان: ۴۲۰).
  - و استادم خواجه بونصر مشکان سخت ترسان بود (همان: ۵۶).
  - ولایتی سخت بانام که برین جانب است، آن به نام فرزندی از او کرده آید (همان: ۵۸).
  - سخت جوان بود؛ اما بخرد و خویشتن دار (همان: ۸۲).
  - باید که او را عدل و سیاستی باشد سخت تمام (همان: ۹۲).
  - و ارتگین سخت بخرد و به کارآمده است (همان: ۶۴۷).
  - گاهی نیز تأکید با تکرار صورت گرفته است. مانند نمونه‌های زیر:
  - به تن خویشتن مردی مرد بود (همان: ۴۴۸).
  - مردی است مرد و با رای (همان: ۵۵۱).
- تکرار در این موارد به منظور تأکید بیشتر است و از سیاق عبارت باید معنای ثانوی واژه را دریافت؛ مثلاً در نمونه نخست، «مرد» در معنای بسیار شجاع و در نمونه دوم به معنای جوانمرد و اندیشمند است.
- مواردی هم از ذکر صفات تفضیلی به جای صفات عالی در تاریخ بیهقی دیده می‌شود که از ویژگی نثرهای سده چهارم و پنجم است؛ مانند نمونه‌های زیر:

- ببايد دانست که ملوک ما بزرگ‌تر ملوک روی زمین‌اند (همان: ۸۶)
- وی را در خسیس‌تر درجه ببايد داشت؛ چنان‌که یک‌سوارگان‌خامل ذکر دارند (همان: ۲۶).
- طلب کنید در مملک من خردمندتر مردمان را (همان: ۹۸).
- خلوتی کرد با بلعمی که بزرگ‌تروزیب وی بود (همان: ۹۷).

تفاوت این صفات با صفات تفضیلی را باید در معنای جمله و سیاق عبارت دریافت. پیداست زمانی که لحن بیهقی معنای برترین را می‌دهد، صفت تفضیلی به جای صفت برترین به کار رفته است. به علاوه مطابقت صفت با موصوف که تقریباً در همه آثار منثور تا قرن نهم دیده می‌شود، در تاریخ بیهقی هم به وفور چشم‌گیر است که هم می‌توان آن تقلید از نحو عربی دانست و هم اینکه آن را بازمانده ویژگی‌های نثر در دوره باستان به‌شمار آورد؛ زیرا «در فارسی باستان صفت نیز مانند اسم، صرف می‌شد و جنس و شمار و حالت را مطابق با موصوف به خود نشان می‌داد» (باقری، ۱۳۷۳: ۱۷۶).

۹- صفات قیدی: نکته دیگری که در تاریخ بیهقی شایان ذکر است، گروه وصفی و قیدی شاعرانه است. این گروه نقش صفت را بازی می‌کند و گاهی نیز نقش قید را برعهده می‌گیرند. این گروه‌ها ممکن است همراه شگردی بلاغی و هنری باشد و نقش شاعرانه ایفا کنند. نمونه‌هایی از این موارد در تاریخ بیهقی دیده شد.

- برنایی مهترزاده و بخرد و نیکوروی و زیبا؛ اما روزگار نادیده و گرم و سرد نجشیده (بیهقی، ۱۳۸۹: ۶۹۷).

- و بدانچه بر من بدگمانی می‌باشد و من ترسان‌خاطر و دست از کار بسته، ضرر آن به کارهای ملک بازگردد (همان: ۴۴۷).
- این حال پوست بازکرده باز نمودند (همان: ۶۴۱).
- این تدبیر خطا را زود دریابد و پوست بازکرده بنویسد (همان: ۷۰۴).
- و از هزار اسب برگشتند دست به خون شسته (همان: ۷۲۱).
- فصلی خوانم از این دنیای فریبده به یک دست شکر پاشنده و به دست دیگر زهر کشنده (همان: ۳۶۱).
- و دوست من بود از حد گذشته، برنایی به کار آمده و نیکوخط (همان: ۲۷۱).

این گونه صفات که به صورت گروه قیدی در جمله ظاهر می‌شوند، حاوی سه کارکرد، تصویری، تجسمی و گزارشی است؛ با این شرح که در جایگاه قید، حالت و چگونگی را بیان می‌کند، در نقش بلاغی خود همراه با تصویر و عنصری شاعرانه است و در کارکرد گزارشی، از یک رخداد خبر می‌دهد. گفتنی است که صفات در تاریخ بیهقی از منظر جانیشینی اسم و ایفای نقش هنری و بلاغی نیز بررسی شد که به دلیل حجم بسیار و اهمیت آن، مجال و مقال دیگری می‌طلبد.

نتیجه

صفات شاعرانه در تاریخ بیهقی بسیار پرکاربرد هستند و در موارد گوناگونی به کار رفته است. قدر مسلم آن است که بیهقی از صفت علاوه بر استفاده دستوری، بهره بلاغی و شاعرانه نیز برده و از ظرفیت و کارکرد هنری صفات غافل نمانده است. وی صفات را در خدمت عناصر تصویری و زیبایی‌شناسانه به کار گرفته است که خود دلیلی بر علاقه بیهقی در شاعرانه کردن متن و زیباسازی به طرق مختلف شاعرانه است. در میان شگردهای بلاغی، بیهقی بیشترین صفات شاعرانه را از کنایه ساخته است؛ به علاوه از صفات شاعرانه دیگری که اساسی تشبیهی، مجازی، تشخیصی، استعاری، تمثیلی، حسی، تجسمی، تأکیدی، قیدی و ... دارند، بهره برده است. مطالعه کامل کتاب و پی بردن به کاربرد فراوان و پی‌درپی صفات شاعرانه نشان‌دهنده این است که بیهقی برای حفظ رسالت خویش در فن تاریخ‌نویسی و پایبندی به نقش خود در هیأت مورّخی امانت‌دار، از صفات بهره‌های گوناگون برده است. بیهقی به صفات عادی و عام استفاده‌ای دیگر می‌رساند و از این طریق گزارش‌های تاریخی خود را برای خواننده جذاب و دلچسب می‌کند و به دور از ملال و خستگی ارائه می‌دهد که این شیوه خود یکی از اصلی‌ترین دلایل ماندگاری و شهرت و محبوبیت تاریخ بیهقی نزد اصحاب ذوق و ادب است. نمودار آماری صفات شاعرانه در تاریخ بیهقی به شکل زیر است؛

منابع

۱. انوری، حسن و حسن احمدی گیوی (۱۳۹۰). *دستور زبان فارسی ۲*، ویرایش چهارم، تهران: فاطمی.
۲. باقری، مهری (۱۳۷۳). *تاریخ زبان فارسی*، تهران: امیر کبیر.
۳. بهار، ملک‌الشعرا (۱۳۸۸). *سبک‌شناسی، تاریخ تطوّر نثر فارسی*، چ ۳، تهران: زوار.
۴. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین (۱۳۸۹). *تاریخ بیهقی*، چ ۳، مقدمه، تصحیح، تعلیقات، توضیحات و فهرست‌ها: محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، تهران: سخن.
۵. تاجبخش، احمد (۱۳۷۶). *تاریخ و تاریخ‌نگاری*، شیراز، نوید شیراز.
۶. ثروت، منصور (۱۳۶۴). *فرهنگ کنایات*، تهران: امیرکبیر.
۷. حافظ، خواجه شمس‌الدین محمد (۱۳۸۴). *دیوان حافظ*، چ ۴، تهران: هنرور.
۸. حسین‌پور کاریزی، احمد (۱۳۹۵). «ارزش بلاغی و زیبایی‌شناسی صفت» *فصل‌نامه تخصصی ادبیات فارسی*، دوره ۲، شماره ۷، ۱۵۲-۱۷۲.
۹. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۵). *امثال و حکم*، تهران: یاقوت کوبر.
۱۰. دیچز، دیوید (۱۳۷۹). *شیوه‌های نقد ادبی*، چ ۵، ترجمه محمدتقی صدقیانی و غلامحسین یوسفی، تهران: علمی.
۱۱. سعدی، شرف‌الدین مصلح‌بن عبدالله (۱۳۸۹). *کلیات سعدی*، چ ۲، براساس نسخه محمدعلی فروغی. تهران: منشا دانش.
۱۲. سمیعی (گیلانی)، احمد (۱۳۸۶). *نگارش و ویرایش*، چ ۸، تهران: سمت.
۱۳. سهیلی، مهدی (۱۳۷۶). *مشاعره*، چ ۷، تهران: سنایی.
۱۴. سیدحسینی، رضا (۱۳۹۱). *مکتب‌های ادبی*، جلد اول، چ ۱۷، تهران: نگاه.
۱۵. شاملو، احمد (۱۳۸۹). *مجموعه آثار*، چ ۹، تهران: نگاه.
۱۶. شمیسا، سیروس (۱۳۸۷). *بیان، ویرایش سوم*، تهران: میترا.
۱۷. _____ (۱۳۸۹). *انواع ادبی، ویرایش چهارم*، چ ۴، تهران: میترا.
۱۸. فتوحی، محمود (۱۳۹۰). *سبک‌شناسی. نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*، تهران: سخن.
۱۹. فرّخی سیستانی، علی بن جولوغ (۱۳۹۲). *ویراستار علی عبدالرسولی*، تهران: سنایی.
۲۰. فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۶). «صفت ادبی و شاعرانه در دیوان حافظ» *مجله آشنا*، سال هفتم، شماره ۳۷، ۹۳-۱۰۴.
۲۱. فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۸). *درباره ادبیات و نقد ادبی*، (جلد دوم)، چ ۳، تهران: امیرکبیر.
۲۲. کزازی، میرجلال‌الدین (۱۳۹۳). *بیان، زیباشناسی سخن*، چ ۱۱، تهران: کتاب‌ماد (وابسته به نشر مرکز).
۲۳. مشکوه‌الدینی، مهدی (۱۳۹۱). *دستور زبان فارسی، واژگان و پیوندهای ساختی*، ویراست ۲، چ ۶، تهران: سمت.
۲۴. معین، محمد (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی*، جلد اول، چ ۸، تهران: امیرکبیر.
۲۵. منزوی، حسین (۱۳۸۹). *مجموعه اشعار*، چ ۲، تهران: نگاه.
۲۶. مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۷۴). *دیوان جامع شمس تبریزی*، جلد دوم، تهران: فردوس.
۲۷. نورایی، الیاس (۱۳۹۱). *جادوی بیان در رنگین کمان سخن*، چ ۲، تهران: یاردانش.
۲۸. همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۶). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، چ ۲۶، تهران: هما.
۲۹. یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۸). *جوایز لحظه‌ها (ادبیات معاصر فارسی)*، چ ۱۱، تهران: جامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی